

Racek, Jan

Doslov

In: Racek, Jan. *Kryštof Harant z Polžic a jeho doba. II. díl, Život*. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1972, pp. 73-78

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120654>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DOSLOV

V druhém dílu své monografie pokusil jsem se vylíčit život a životní osudy Kryštofa Haranta z Polžic. Učinil jsem tak na základě sice nevelkého, ale namnoze průkazného pramenného materiálu z domácích a zahraničních archívů, jakož i dobové historické literatury, která pro svou dokumentárnost nabyла prodlením doby významu pramene. Použil jsem také rozsáhlé historické literatury, zabývající se postavou Harantovou a jeho dobou. Především mně šlo o kritickou, tedy dynamickou, nikoli jen popisně statickou interpretaci tohoto materiálu. Jedině tímto dynamickým, nikoli jen popisně statickým výkladem mohl jsem se do značné míry dobrat živého a plastického výkladu všech událostí, které provázely život a dílo Kryštofa Haranta z Polžic. Snažil jsem se oživit často jen kusé a suché pramenné dokumenty jejich kritickou interpretací. Doufám, že jsem tímto způsobem přiblížil dnešnímu čtenáři dobu, která skýtá s naší nedávnou dobou mnoho překvapujících analogií, především z hlediska kulturně politického, jak na poli vnitropolitickém, tak i v oblasti evropské zahraniční politiky.

Přítom je třeba zdůraznit, že při veškerém kritickém a pokud možno objektivním přístupu k pramennému materiálu nemohl jsem se místy ubránit subjektivnímu výkladu dobových dokumentů, poněvadž tu jde o látku každému uvědomělému Čechu citově blízkou. Koneckonců tento přístup k pramenům je při dnešním dynamickém hodnocení historických faktů zcela logický, řekl bych skoro až zákonitý. Vždyť dnešní historik bezděčně vnáší soudobá názorová kritéria a hlediska do dob dávno minulých. To je snad úděl každé dynamické interpretace pramenů, takže problém exaktní objektivity je v historických disciplínách sporný, i když o tuto objektivitu sebevíce a stále uvědoměleji usilujeme. V tomto výkladu historických událostí se promítají ve vzájemném sepětí minulost, přítomnost a dokonce i budoucnost, přistupujeme-li ovšem k pramenům s talentem jasnozření a se schopností vidění do budoucna. Přítom je nutno si správně uvědomit jedinečnost všeho historického dění, ale současně jeho stálou proměnlivost v interpretačním pojetí jednotlivých dějinných epoch nebo period. Tato skutečnost je dána nejen měnícím se světonázorovým, ale i životně slohovým pojetím, neboť vývoj dějinných událostí a jejich interpretace procházejí také vývojovým rytmem generací.²⁴⁴ Dynamický výklad českých dějin můžeme zvláště názorně uplatnit v historické interpretaci předbělohorského a pobělohorského dějinného problému, především v hodnocení příčin bělohorské katastrofy a jejich následků.

Již v předmluvě k tomuto druhému dílu své monografie jsem zdůraznil, že postavu Harantovu nelze si odmyslit od prostředí, v němž žil, pracoval, tvořil

a působil jako významný politik a voják, který pozoruhodným způsobem zasáhl do českých kulturních a politických dějin, zvláště do poměrů a složité situace, která nastala u nás na sklonku 16. a v prvních desetiletích 17. století. Už z tohoto prostého důvodu jsem věnoval zvýšenou, zdánlivě snad až neúměrnou pozornost těmto vnitropolitickým a zahraničně politickým událostem. Ty se staly integrální a tím také neodmyslitelnou součástí rušného a nakonec tragického života Harantova. Bez jejich osvětlení a rozboru nemohli bychom ani pochopit a kriticky zhodnotit vše to, co se událo v životě Harantově, co usměřovalo a určovalo jeho činnost a utvářelo lidský profil jeho osobnosti. Bez tohoto rozboru bychom si nemohli také vysvětlit a správně zhodnotit Harantovu činnost na pražském císařském dvoře za vlády Rudolfa II., pak jeho aktivní účast na stavovském odboji, povstání a konečně i jeho tragický pád a konec.

Harant byl nesporně jedním z nejvýznamnějších aktérů na scéně předbělohorského divadla. Lišil se však od svých odbojných stavovských spoluúčastníků tím, že nebyl jen politik, voják a ekonom, ale především člověk nevšedního vzdělání, jemného literárního a uměleckého vkusu i školení, zkrátka umělec v pravém smyslu toho slova. V torsu dochované Harantovo literární a nevelké, ale umělecky vysoce hodnotné hudební dílo je nejvýmluvnějším dokladem jeho duchovní erudice a pozoruhodné tvořivé síly. Jen jednou polovinou své osobnosti se může proto srovnávat se zjevem Václava Budovce z Budova a Karla Staršího z Žerotína, kdežto svou druhou polovinou, totiž tvůrčím hudebním a uměleckým zaměřením, je to nesporně osobnost mezi tehdejšími českými politiky ojedinelá, tím ovšem originální a svým způsobem v tehdejších českých poměrech jedinečná.

Zadíváme-li se na znamenitý portrét Harantův, který roku 1608 vytvořil dvorní umělec nizozemského původu, vynikající rytec Aegidius Sadeler, vidíme, že tu máme před sebou muže, který si byl vědom své fyzické a intelektuální síly. Na tomto portrétu vidíme Haranta v největším rozmachu fyzických a duchovních sil, statného čtyřicátníka s mírně prokvetlým tmavým vlasem. V jeho výrazné tváři s ostré vykrojenými rty, vroubenými řídkým knírem se spoje zarostlou a energicky vystupující bradou se zračí rozhodnost, nebojácnost a mužná odvaha. O jeho energii svědčí také masitý nos, u jehož kořene se výrazně hloubí ostré, kolmé rýhy, jež jsou posazeny mezi pronikavě a bystře hledící oči se zdviženým obočím na vysokém čele. Podlouhlá hlava s poněkud odstávajícíma ušima jakoby ve stálém naslouchajícím střehu je majestátně posazena do bílého, bohatě krajkovým zdobeného a prolamovaného nizozemského nákrčníku. Pod tímto nákrčníkem se rýsuje kus panského, rytířského brnění, které dodává jeho portrétu vojenského vzezření. Řekl bych, že v tomto Harantově portrétu je ve zkratce a přímo mistrně vzpůsobena fyzická i psychická podstata jeho nevšední a výrazné osobnosti.

Harantova osobnost fyzicky žila a duchovně se vyvíjela v době, kterou můžeme směle označit za jednu z nejtragičtějších dob českých dějin. Byla to doba, kdy se český člověk a jeho duch vzepřel síle organizovaného náporu nepřátel, aby podstoupil nerovný zápas o svoji národní a státní samostatnost a nezávislost. Tento zápas byl nesen jednak silami duchovními (náboženskými), politickými, sociálními a v neposlední řadě také činiteli ekonomickými. O co v tomto boji šlo a jaký byl průběh tohoto zápasu, pokusil jsem se vylíčit v hlavním textu i v rozsáhlém podčárovém aparátu této práce. Naše představa o významu a důsledcích tohoto zápasu by byla nesporně kusá a neúplná, kdybychom se nezmínili o jeho následcích. Nestačí proto, abychom znali jenom to, co se odehrávalo

v předbělohorských, ale i v pobělohorských českých zemích, i když tento problém už není úkolem této práce.

Často bývá naše pozornost jednostranně zaměřena na bělohorskou bitvu a hrůzou staroměstskou exekuci. V těchto událostech se ponejvíce vidí podstata tragédie bělohorského problému. Než to byl teprve začátek všeho dalšího, co postihlo naše země. Hlavní a také největší pohroma se dostavila až po staroměstských popravách. Teprve tehdy se s tvrdou neústupností a důslednou promyšleností uplatnila mocenská síla nepřítele, který s chladnou rozvahou a ďábelskou vypočítavostí začal postupně likvidovat vše, co tvořilo fyzickou a duchovní podstatu českého národa a státu. Vyhlazení českého státu bylo proto důsledně prováděno trojím organizovaným nápremem: duchovně, politicky a ekonomicky. Duchovnímu a politickému problému jsem věnoval dostatečnou pozornost již v předchozích kapitolách Harantova životopisu. Problémům ekonomicko-sociologickým, které se dostavily teprve po bitvě na Bílé hoře a po staroměstských persekucích, se zase věnujeme v přehledné stručnosti v této závěrečné úvaze. Mohu se však v této souvislosti jen ve zkratce zmínit o nejdůležitějších událostech, které se sběhly v pobělohorských Čechách. Pokusme se proto tyto skutečnosti ozřejmit a částečně v některých detailech také zrekapitulovat.

Snad největší a také nejtrvalejší rány zasadili Habsburkové českému národu a státu po stránce ekonomické a duchovní. Už Josef Pekař velmi správně postřehl, že naše země mnohem hůř postihly ekonomické důsledky Bílé hory, především obrovské majetkové konfiskace, než popravu.²⁴⁵ Tuto skutečnost správně pochopili také již bělohorští vítězové. Proto nejdříve počala fungovat po bělohorské katastrofě činnost konfiskační komise. Stalo se tak po vydání tzv. generálního pardonu, který byl uveřejněn dne 3. února 1622 v Inšpruku. Jím byly sice prominuty hrdelní, ale nikoliv majetkové tresty. Nejdříve byl zkonfiskován majetek uprchlíků, pak popravených českých pánů. V Čechách a na Moravě byl zkonfiskován majetek odsouzených v tak velkém rozsahu, že tu šlo o miliardové částky. přepočteno do měny z doby první republiky.²⁴⁶ Hospodářský rozvrat nakonec došl takových rozměrů, že po vydání patentu o tzv. mincovní kaládě dne 28. prosince 1623 došlo ke státnímu bankrotu. Kaláda umožnila koncentraci pozemkového majetku v rukou nejsurovějších kořistníků Lichtenštejna, Ditrichštejna a Valdštejna. Zkonfiskovaný majetek se nadto ještě platil znehodnocenou měnou, tzv. novou dlouhou mincí, čímž byl uveden zmatek do celého hospodářského systému země. V důsledku toho také prudce stouply ceny. A tak během 17. století došlo k nesmírnému ožebračení většiny obyvatelstva a k závažnému obohacení jednotlivců, kteří stáli v čele konfiskačních komisí. Po francých a langobardských úchvatcích v době stěhování národů a mimo vyvlastnění majetku anglosaské šlechty po roce 1606 nenalzáme v tehdejších evropských dějinách obdobného příkladu tak obrovského vyvlastnění. Česká šlechta byla totálně ožebračena. Skoro tři čtvrtiny Českého království byly zkonfiskovány. Byl to čin u nás dosud neslýchaný, zločinný a svou brutální bezohledností se dá srovnávat jen s podobnými poměry v tehdejší Anglii. Zvláště emigranti přišli prakticky o všechno.

Zatímco pobělohorská Praha se plnila novými monumentálními barokními palácovými stavbami nově zbohatlé cizí šlechty, kterým musilo ustoupit množství měšťanských domů, venkovská města a vesnice byly doslova zničeny, vydrancovány a vypáleny, takže skýtaly obraz zpuštěného úpadku a hrozného bídy. Stav rytířský byl podlomen, drobná šlechta, která vedle ožebračeného měšťanstva byla nositelem národního bytu země, oslabena a téměř zničena.

K tragickým následkům Bílé hory patří zvláště česká emigrace v 17. století. Na jaře roku 1622 došlo k vypovídání nekatolických kněží z jednotlivých měst. Na den památky zakladatele jezuitského řádu Ignáce z Loyoly vydal dne 31. července 1627 Ferdinand II. mandát, kterým se dávala české šlechtě šestiměsíční lhůta, aby se vystěhovala nebo přestoupila ke katolictví. První emigranti opouštěli české země především z politických důvodů. Tehdy šlo celkem o nevelký počet lidí. Byly to z velké části významné postavy ze všech tří stavů, které se zúčastnily povstání. Nová emigrační vlna, i když byla motivována politickými důvody, měla náboženskou podstatu, poněvadž prvotní příčinou zde byly rozdíly v náboženské věrouce. Postupně emigrace zasáhla všechny vrstvy národa, neboť za hranice prchalo i selské obyvatelstvo, zvláště tehdy, když se k útisku náboženskému a politickému přidružily i velké potíže hospodářské. Nejtragičtější bylo, když k odchodu za hranice byl přinucen i výkvět národa, totiž vedle hospodářsky dobře situovaných jedinců i vzdělané vrstvy.²⁴⁷

Stěhování se uskutečnilo postupně.²⁴⁸ Možno říci, že asi jedna pětina českého národa z Čech a Moravy emigrovala. Zemi opustila nejen šlechta, ale což bylo mnohem horší, téměř všechny vůdčí postavy tehdejší české inteligence.²⁴⁹ Po stránce vědecké a umělecké byl mezi českými emigranty nejvýznamnější osobností Jan Amos Komenský, vynikající rytec Václav Holář a Pavel Stránský, jehož *Respublica Bohemiae* (Leyden 1634) informovala evropskou veřejnost o dějinách, státním zřízení a kultuře českých zemí. Nejistota, velký a stálý neklid podlamovaly tvůrčí elán a schopnosti emigrantů, takže tato česká emigrace nevydala ani jednoho velkého hudebního skladatele. Teprve o století později se objevuje v nové české emigraci velká řada významných českých hudebních skladatelů, kteří dokonce pozoruhodným způsobem zasáhli do evropského hudebního dění.

Po odchodu českých vzdělanců do zahraničí nastal v českých zemích nejen hospodářský, ale i kulturní úpadek. Literatura, hudba, výtvarná umění značně upadla. Ale i všechno usílí pobělohorské inteligence z řad českých intelektuálů žalostně ztroskotalo, všechny velké oběti byly v tomto směru do značné míry přineseny nadarmo. Existence české pobělohorské emigrace v zahraničí nebyla brána vůbec v úvahu při mírových jednáních, jež probíhala ve čtyřicátých letech 17. století (1648) v Münsteru a Osnabrücku; česká emigrace tu nebyla ani přímo zastoupena. Za ni jednali švédští státníci Axel Oxenstjerna a Adler Salvius, ale bez valných úspěchů. Dokonce došlo k odtržení emigrace od domácí větve národa. Emigrace počala žít svým vlastním samostatným životem a ponenáhlu zanikala v cizím, nečeském prostředí. Její duchovní hodnoty z valné části přešly do obecného majetku evropské vzdělanosti. Jinak tomu bylo ovšem po stránce morální a částečně také ideové. Mravní síla tehdejšího stavovského odboje, totiž krátký, ale velmi rozhodný zápas o českou samostatnost, byly velké a v dalším dějinném vývoji českého národa nevyhladitelné a nezapomenutelné. Tyto síly se projevíly teprve až v budoucnu v plné intenzitě svých politických důsledků. Vynořovaly se vždy s pronikavou důsažností, když národ byl ohrožen ve své národní svébytnosti.

Nesmírná bída drobného obyvatelstva a dlouhotrvající ničivé války měly za následek, že v českých zemích došlo k řadě lidových vzpour a revolučních hnutí. Tak např. roku 1625 vypuklo lidové povstání téměř v celých tehdejších Čechách. Tyto vzpoury se táhly až do roku 1631. Na Moravě propukla záškodnická válka, jakýsi druh zbojnictví, které ohrožovalo klid v zemi a hospodářskou konsolidaci.

K této konsolidaci ani nemohlo dojít, poněvadž byl dovršen proces znevolení poddaného lidu, takže dokonce i po ukončení třicetileté války vznikala další ohniska velkých lidových povstání. Počátkem roku 1650 byla v Čechách čtvrtina až polovina pustých usedlostí. Ovšem nejvážnější škody nastaly úbytkem obyvatelstva. Co nezpůsobila švédská vojska a císařská soldateska, to dovršila hromadná emigrace a mor. Po třicetileté válce se proto zmenšil počet obyvatelstva v Čechách asi o 50 %, tj. z přibližně dvou miliónů na necelý jeden milión. Kolem roku 1648 klesl k číslu 930.000 lidí. Někteří uvádějí dokonce jen 800.000 obyvatel.²⁵⁰

Také po stránce politické došlo v českých zemích k velkým, přímo katastrofálním změnám. Stará česká ústava byla zrušena. Moc ve státě spočívala v rukou knížete Lichtenštejna a na Moravě v rukou kardinála Dittrichštejna. V Čechách bylo nezákonným způsobem vyhlášeno dne 10. května 1627 *Obnovené zřízení zemské*, na Moravě až 1. července 1628. Stavům vzato právo volit krále, Habsburkům udělen dědičný nárok na českou korunu, sněm byl zbaven iniciativní pravomoci, města v něm ustoupila prelátskému stavu. Stará národně citící šlechta z největší části vypuzena ze země a zbavena statků. Praha, oloupená o své umělecké památky, přestala být přirozeným střediskem střeoevropského kulturního života. Císař Ferdinand II. rozstříhl vlastní rukou *Majestát*, čímž projevil, že v Čechách se nestrpí náboženské svobody. Tím vším bylo dovršeno hmotné, morální a politické porobení národa, který marně podstoupil téměř sebevražedný zápas o svou kulturní a politickou samostatnost.

A nyní si ještě položme otázku, v čem, v jakých příčinách nutno hledat porážku české věci na Bílé hoře. Jde tu o jakousi filosofii tohoto problému a o zhodnocení příčin, které tu spolupůsobily. Již v předmluvě k prvnímu dílu této monografie pokusil jsem se shrnout všechny příčiny, které vedly k bělohorské katastrofě, a to v kausální souvislosti s hodnocením české historické literatury, která pojednává o tomto problému. Ukázal jsem, že jedni posuzovali tuto událost z hlediska náboženského, druzí z hlediska politického, jiní zase z ekonomických a sociologických aspektů. Přitom jsem si plně vědom toho, že nejsprávnější a také nejobjektivnější hodnocení všech událostí kolem Bílé hory nelze jinak interpretovat než komplexním pohledem a komplexní analýzou daného problému. Při bedlivějším rozboru situace došel jsem k názoru, že všechny svrchu uvedené faktory se nějakým více méně podstatným způsobem podílely na souhře sil, které usměrňovaly a určovaly konečné řešení stavovského konfliktu s císařem a jeho vládním systémem.

Snad nejméně reálně bylo řešení tohoto problému z úzkého, jen náboženského hlediska. Do tohoto hodnocení se dostal zcela abstraktní fatalistický prvek, který tento problém zatemnil vírou v nadpřirozené síly a pověrčivostí, jež byla motivována beznadějnou a bezvýchodnou situací české věci. Tito lidé nehledali vinu především v sobě, v nesvornosti, slabosti a ideově roztržitosti národa, ale celý problém si zjednodušili svým fatalisticko-náboženským postojem. Projev fatalismu byl spíše znakem slabosti, bezmocnosti a v mnohých případech dokonce i osobní nestatečnosti. Mnoho exulantů bylo přesvědčeno, že restaurace starých náboženských a politických poměrů v českých zemích nebude možno dosáhnout přirozenými prostředky, ale nadpřirozeným zázkakem a mocným zásahem Hospodinovým, který sešle pohromu na nepřátele a vyvede svůj zubožený lid z Egypta. Proto také velkou část emigrace ovládla nedůvěra k vojenským a politickým akcím. Tento fatalismus emigraci fyzicky i duchovně odzbrojoval a demobilizoval.²⁵¹

Je jistě podivuhodné, že týmž nábožensko-fatalistickým mysticismem byly prostoupeny i některé spisy Jana Ámose Komenského, v nichž se snažil řešit otázku porážky na Bílé hoře. Je to tím podivuhodnější, že tak jasný, převážně racionalistický, moudrý a filosoficky vyzrálý duch, jakým byl Komenský, také propadl beznadějnému fatalismu. Na otázku po původu fatalismu Komenského odpověděl Pekař slovy: *„Zakládaly jej ovšem ne pouze výpočty rozumu, ale i živly m y s t i c k é, jež tolik naplňují dobu baroka a zmocňují se i duchů tak jasných a praktických, jakým byl v jádře Komenský.“*²⁵²

Byl bych ovšem nerad, kdyby můj spis vyzněl tímto chmurným, beznadějným fatalismem a názorovým defaitismem. Je třeba, abychom si správně uvědomili, že Bílá hora svou brutalitou a nelidskou hrůzovládou nejenže vyvolala u českých lidí fatalisticky pasívní resentimenty, ale zároveň se stala do budoucna zdrojem odvahy při řešení problému naší národní a státní samostatnosti. Ne nadarmo se naši přední politikové a historikové dovolávali Bílé hory, zvláště v dobách pro náš národ těžkých, jako výstražného mementa v zápase o naši politickou i duchovní svébytnost. A tak tímto optimistickým závěrem i výhledem končím druhý díl své harantovské monografie.